

P.V.G.'s
Mukhtangan English School & Jr. College,
44, Vidyanagari, Parvati, Pune - 411009.

Terminal Examination (2025-26)
Standard - XI

Subject : Marathi

Marks : 50

Date : 10 | 10 | 2025

Time : 8.30 am to 11.00 am

कृती १ पठित पाठाच्या आधारे कृती करा.

(८)

हे हायस्कूल शंभर वर्षांवर जुनं आहे. इथलं रेकॉर्ड त्यामुळं अवाढव्य आहे. कुणी माजी विद्यार्थी येतो. १९२०-२२ सालातील आपल्या नावाचा दाखला मागतो. मामू ते रजिस्टर अचूक शोधून त्याचं नाव धुंडून काढतो. हाती दाखला पडलेला, बाप्या झालेला विद्यार्थी मामूचा हात हातात घेऊन म्हणतो, चलो मामू, चाय लेंगे.”

“कशाला? नगं आत्ताच घेतलाय. कुठं हाय आता तुम्ही?”, मामू त्याचा चहा नाकारण्याचा प्रयत्न करतो. मनात जुन्या आठवणी रेंगाळणारा विद्यार्थी त्याचा हात खेचून त्याला आग्रहानं चहाला नेतो. मग चहा पिता पिता त्याच्या वेळच्या शिक्षकांच्या आठवणींना उजाळा मिळतो. ‘एम. आर. सर भारी माणूस. केवढा आब होता त्या वक्ताला हायस्कूलचा.’ मामू हरवलेल्या काळाला मुठीत पकडण्याचा प्रयत्न करतो.

ही शाळा सरकारी आहे. इथं डॉईंगच्या, कॉमर्सच्या सरकारी सर्टिफिकेटच्या परीक्षांचं केंद्र आहे. या परीक्षा आल्या, की बुढा मामू पाखरागत हालचाली करू लागतो. नंबर टाकणं, बाकडी हालवून बैठकीची व्यवस्था करणं, पाणी देण्यासाठी गोरगरिबांची पोरं ऑफिसात आणून दाखल करणं. पडेल ते काम मामू उत्साहानं करू लागतो.

कधी खेळताना, कधी प्रार्थनेच्या वेळेला एखादं पोरगं चक्कर येऊन कोसळतं. रिक्षा आणून, त्यात त्या पोराला घालून डॉक्टरकडं नेताना मामू त्याला आईच्या मायेने धीर देत म्हणतो, घाबरू नकोस. ताठ बस. काय झालं न्हाई तुला.”

सव्वीस जानेवारी, पंधरा ऑगस्ट या राष्ट्रीय दिवशी कधी कधी मामूच्या हातानं इथला राष्ट्रध्वज, दंडावर सरसरत चढतो. शाळेच्या तिसऱ्या मजल्यावरच्या माथ्यावर निकोप वाऱ्यावर फडफडत राहतो. फेट्याजवळ हाताचा पंजा भिडवून मामू राष्ट्रगीत संपेपर्यंत ध्वजाकडं मान उंचावून बघत राहतो.

माझ्याकडं कुणी बडा पाहुणा आला, की मामूकडं बघत नुसती मान डुलवली, की तिचा इशारा पकडत मामू चहाची ऑर्डर देतो. पाहुणा बसेपर्यंत चहा दाखल होतो.

१) हे हायस्कूल किती वर्षांवर जुनं आहे ते लिहा.

(१)

२) मामू हरवलेला काळ मुठीत पकडण्याचा प्रयत्न करतो स्पष्ट करा.

(२)

- ३) मामू परीक्षेच्या काळात करत असलेले काम स्पष्ट करा. (२)
- ४) मामूच्या संवेदनशीलतेचे उदाहरण लिहा. (२)
- ५) मामू चहाची ऑर्डर केव्हा देतो ते लिहा. (१)
- ब) खालील पठित पाठावर आधारित कृती करा. (८)

काही पुस्तकं आपल्याला झपाटून टाकतात. अंतःकरणात भावनांची प्रचंड खळबळ उडवून देण्याची त्यांच्यात शक्ती असते. अशी पुस्तकं कधी विसरता येत नाहीत. दीर्घकाळ टिकणाऱ्या सुगंधाप्रमाणे ती पुस्तकं मनात दवरवळत राहतात. उत्तम साहित्यकृतींचं वाचन करत राहणं यासारखं दुसरं उत्तेजक आणि आनंददायक काही असेल का? मॅकबेथ आणि किंग लियर या नाटकांतले काही संवाद इतके काव्यात्म, इतके अर्थगर्भ आणि इतके भावस्पर्शी आहेत, की प्रत्येक वाचनाच्या वेळी अधिक उत्कट अनुभूती देत राहतात. अशा वाचनाची नशा और असते. सुखाविषयीच्या माझ्या कल्पनेतून पुस्तकं वगळली तर सारं सुखच संपुष्टात आलं असं म्हणावं लागेल. जवळचे मित्र दुरावतात. ज्यांच्यावर प्रेम केलं त्यांनाही त्या प्रेमाची विस्मृती होते आणि वैराचा अग्नी ते पेटवत ठेवतात. हातात आलेला पैसा कसा आणि केव्हा नाहीसा होतो ते कळतही नाही; पण पैसा आणि माणसं यांच्याप्रमाणं पुस्तकं कधीच विश्वासघातकी असत नाहीत. त्यांना स्पर्श करण्याचा अवकाश, भावनांनी आणि विचारांनी ओसंडणारं आपलं अंतःकरण ते उघडं करतात. माझ्या अंतरंगात त्या थोर लेखकानं साठवलेलं हे भांडार तुझंच आहे. जे आवडेल ते खुशाल घेऊन जा' असंच जणू पुस्तक आपल्याला सांगत असतं. पुस्तकांवर आत्यंतिक प्रेम करणारी माणसं मी पाहिली आहेत. आपल्या कपाटात जिवापाड जपून ठेवलेलं पुस्तक दुसऱ्याला देताना ती अगदी व्याकूळ झालेली असतात.

एकदा एका ग्रंथप्रेमी वाचकाकडून दोन दिवसांसाठी एक पुस्तक मी वाचायला आणलं होतं. ते देताना तो ग्रंथप्रेमी मला काकुळतीनं सांगत होता, अतिशय काळजीपूर्वक वापरा. दुसऱ्याच्या हाती देऊ नका. पुस्तकाची पानं मुडपू नका. कोणताही मजकूर पेन्सिलीनं किंवा शार्पेनं अधोरेखित करू नका, वरचं कव्हर काढू नका. तिसऱ्या दिवशी कटाक्षानं मला पुस्तक परत करा.” त्या सूचना मला अपमानकारक वाटल्या नाहीत. हातात पडलेल्या कोणत्याही पुस्तकाशी निर्दय-चाळा करणारे अनेक पुस्तकशत्रू मी पाहिले आहेत. त्यांच्या हिशेबी छापलेलं एक चोपडं म्हणजे पुस्तक. त्याला कसलं महत्त्व द्यायचं? पुस्तकाचा उपयोग तरी किती? भूक लागल्यावर ते शिजवून थोडंच खाता येतं? वेडे लोक वाड्मयात अनेक रस असतात असं म्हणतात. तहान लागल्यावर तुमच्या कालिदासाच्या शाकुंतलातील' रस पिणं शक्य आहे काय? फार तर एकदा वाचावं किंवा चाळावं आणि मग येईल त्या भावानं फुंकून टाकावं.

- १) पुस्तकात असलेली शक्ती कोणती? (१)
- २) लेखकाने पुस्तकाचे सांगितलेले विशेष लिहा. (२)
- ३) ग्रंथप्रेमीने लेखकाला सांगितलेल्या सूचना लिहा. (२)

४) पुस्तकशत्रूच्या हिशोबी पुस्तक म्हणजे (१)

५) तुम्ही वाचलेल्या एखाद्या पुस्तकाविषयी माहिती लिहा. (२)

कृती २ अ) पठित काव्यपंक्तीवर आधारित कृती करा (८)

१) ऊन व सावली यांच्या प्रतीकांतून सूचित होणारा अर्थ लिहा. (२)

२) 'झाडांच्या मनात जाऊ पानांचे विचार होऊ' याचा अर्थ लिहा. (२)

३) हातात ऊन डुचमळते आणि सूर्य लागतो पोहू याचा तुम्हाला समजलेला अर्थ लिहा. (२)

४) तुम्ही झाड झालात तर तुम्ही काय कराल या विषयी थोडक्यात माहिती लिहा. (२)

ब) पठित काव्यपंक्तीवर आधारित कृती करा. (८)

पीठ कांडते राक्षसी

तसें कडाडतें ऊन :

प्राणसई घनावळ

कुठे राहिली गुंतून ?

दिला पाखरांच्या हातीं

माझा सांगावा धाडून :

ये ग ये ग घनावळी

मैत्रपणा आठवून...

पडवळा-भोपळ्यांचीं

आळीं ठेविलीं भाजून,

हुडा मोडून घरांत

शेणी ठेविल्या रचून,

बैल झाले ठाणबंदी,

झाले मालक बेचैन,

तोंडे कोमेलीं बाळांचीं

झळा उन्हाच्या लागून,

विहिरीच्या तळीं खोल

दिसूं लागलें ग भिंग,

मन लागेना घरांत :

कधी येशील तू सांग ?

ये ग दौडत धावत

आधी माझ्या शेतावर :

शेला हिरवा पांघर

मालकांच्या स्वप्नांवर,

तशी झुलत झुलत

ये ग माझिया घराशीं :

भाचे तुझे झोंबतील

तुझ्या जरीच्या घोळाशीं,

आळें वेलाचें भिजूं दे,

भर विहीर तुडुंब :

सारें घरदार माझें

भिजूं दे ग चिंब चिंब;

उभी राहून दारांत

तुझ्या संगती बोलेन :

सखा रमला शेतांत

त्याचे कौतुक सांगेन...

कां ग वाकुडेपणा हा,

कां ग अशी पाठमोरी ?

ये ग ये ग प्राणसई

वान्यावरून भरारी

अ) खालील एका शब्दात उत्तरे लिहा

(२)

- १) कवयित्रीने जिला विनंती केली ती -
- २) कडाडत्या उन्हाला दिलेली उपमा -
- ३) कवयित्रीच्या मैत्रिणीला सांगावा पोहोचवणारी -
- ४) शेतात रमणारी व्यक्ती -

आ) कवयित्रीने प्राणसईच्या आगमनानंतर केलेल्या अपेक्षा :

(२)

- १)
- २)
- ३)
- ४)

ई) खालील काव्यपंक्तींचा अर्थ स्पष्ट करा.

(२)

- १) ये ग दौडत धावत आधी माझ्या शेतावर
- २) तशी झुलत झुलत ये ग माझ्या घराशी

ई) पावसानंतर होणाऱ्या निसर्गातील बदलांविषयी माहिती लिहा.

(२)

कृती ३ साहित्य कृतीवर आधारित कृती करा.

(८)

नाट्यप्रयोग-सांघिक कलाविष्कार

नाट्यप्रयोग आशयाच्या व प्रयोगाच्या दृष्टीने 'देखणा' होण्यासाठी अनेकांचे एकत्रित प्रयत्न महत्त्वाचे ठरतात. कलावंतांचा अभिनय, नेपथ्य, संगीत, प्रकाश योजना दृश्य स्वरूपात जाणवते; पण लेखक आणि पडद्यामागचे कलाकार या बाबी यांचेही योगदान लक्षणीय असते.

* दिग्दर्शक- नाट्यप्रयोगात दिग्दर्शकाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. नाटकाचा तंत्राच्या बाजूने व कलात्मक बाजूने दोन्ही पातळींवर दिग्दर्शकाने केलेला एकात्मिक विचार महत्त्वाचा ठरतो. नृत्य, अभिनय, संगीत, चित्र इत्यादी कलांचीही पुरेशी माहिती दिग्दर्शकास असणे आवश्यक असते. नाटकाच्या सादरीकरणाचा सर्वांगीण विचार केल्यानंतर संहितेवर तशा नोंदी करणे, तंत्रज्ञ-कलावंत यांना तशी कल्पना देणे हे दिग्दर्शकाचे काम असते.

* नेपथ्यकार- नाटकाच्या कथानकाला साहाय्यभूत ठरेल अशी रंगमंचावरील वातावरणनिर्मिती म्हणजे नेपथ्य! हे नेपथ्य करणारा तो नेपथ्यकार! नाटकातील स्थळ, काळ, कथानक यादृष्टीने आवश्यक असणाऱ्या वस्तूंची मांडणी नेपथ्यकार करतात. दृश्यांना, संवादांना अनुकूल अशी रचनाही नेपथ्यकार करतात. दृश्यांना योग्य असे पडदे, कथानकातील स्थळकाळाला सुसंगत ठरतील अशा वस्तू, नटांचा कपडेपट, विग्न, झालरी, प्रकाश योजना व पोषक संगीत इत्यादी सर्व घटकांचा समावेश नेपथ्यात असतो.

* प्रकाश योजना- रंगभूमीवर प्रकाश योजनेसाठी निरनिराळी साधने वापरली जातात. स्पाॅटस्, फ्लडलाइटस्, फूटलाइटस् सर्वच प्रकारच्या दिव्यांचा प्रकाश कमी-अधिक करण्यासाठी जे विद्युत उपकरणे वापरले जाते त्यास 'डीमर' म्हणतात. डीमरच्या मदतीने रंगभूमीवर संपूर्ण काळोख करता

येतो. प्रवेशबदलाची सूचना या प्रकाश योजनेतून मिळू शकते.

* पार्श्वसंगीत- नाटकातील पार्श्वसंगीत हे कथानकातील प्रसंगानुरूप, पात्रांच्या मनःस्थितीला अनुसरून, नाटकाला गती देण्यासाठी, वातावरणनिर्मितीसाठी वापरले जाते. 'लेकुरे उदंड जाहली', 'एका लग्नाची दुसरी गोष्ट' अशा काही नाटकांतील पार्श्वसंगीत लक्षणीय ठरले आहे.

* रंगभूषा- खूप अंतरावर बसणाऱ्या प्रेक्षकांना नटांचा चेहरा व्यवस्थित दिसतोच असे नाही. नटांच्या चेहऱ्यावरील अभिनय नीट दिसावा यासाठी नाटकात रंगभूषेला महत्त्व आहे. नाटकातील व्यक्तिरेखेचे वय, स्वभाव, लकबी इत्यादी गोष्टी लक्षात घेऊन नाटकाच्या एकात्म परिणामासाठी नटाचे शरीर व चेहरा रंगवणे म्हणजे रंगभूषा होय. नाट्यप्रयोगाच्या सादरीकरणात रंगभूषेबरोबरच वेशभूषा व केशभूषा या घटकांना विशेष महत्त्व आहे.

* अभिनय- नाटककाराने नाटकात निर्माण केलेल्या काल्पनिक व्यक्तिरेखा नाट्यकलावंत आपल्या संवादातून, शब्दफेकीतून, आवाजातील चढ-उतारातून, हावभावातून म्हणजेच आपल्या अभिनयातून जिवंत करतात.

* समारोप

'नाटक' या साहित्यप्रकाराचे स्वरूप व त्याचा इतिहास यांची व्याप्ती खूप मोठी आहे. या टप्प्यावर या साहित्यप्रकाराची तोंडओळख व्हावी हा प्रमुख हेतू आहे.

'नाटक' जेव्हा आपण फक्त 'प्रेक्षक' या नात्याने बघतो तेव्हा 'नाटकामागील' यंत्रणांची जाणीव आपल्याला होतेच, असे नाही. आपण फक्त नाट्यप्रयोगाचा आस्वाद घेतो. एक 'दृक्-श्राव्य साहित्यप्रकार' म्हणून 'नाटक' या घटकाचा अभ्यास केल्यावर आपण अधिक समजपूर्वक, विविधांगी दृष्टिकोनांतून अधिक सजगपणे नाट्यप्रयोगाचा आस्वाद/आनंद घेऊ शकू.

- १) दिग्दर्शकाचे काम नाट्यप्रयोगात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते स्पष्ट करा. (२)
- २) नेपथ्यकाराचे काम नाट्यप्रयोगात कसे असते ते लिहा. (२)
- ३) पार्श्वसंगीत नाटकात लक्षणीय ठरते स्पष्ट करा. (२)
- ४) नाटक म्हणजे नेमके काय? हे समारोपातद्वारे स्पष्ट करा. (२)

कृती ४ उपयोजित साहित्यावर आधारित कृती करा. (४)

- १) पुढील कृती सोडवा. (कोणत्याही २)
  - i) सूत्रसंचालनाची क्षेत्रे स्पष्ट करा.
  - ii) सूत्रसंचालनाची पूर्वतयारी स्पष्ट करा.
  - iii) मुद्रितशोधकाची साधनसामग्री लिहा.
  - iv) मुद्रितशोधनासाठी आवश्यक असलेली ज्ञान व कौशल्ये लिहा.

कृती ५) व्याकरणावर आधारित कृती करा.

(६)

१) शब्द शक्ती लिहा.

(१)

i) घरावरून हत्ती गेला.

ii) मी एक लांडगा पाहिला.

२) समानार्थी शब्द लिहा.

(२)

i) कमळ -

ii) सरोवर -

iii) चंद्र -

iv) रात्र -

३) विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(२)

i) शत्रू ×

ii) उजेड ×

iii) प्रसन्न ×

iv) नेहमी ×

४) वाक्प्रचाराचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा.

(१)

१) चौवाटा पांगणे -

